

Joanna Wróblewska-Jachna

Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej
jjachna@ath.bielsko.pl
ORCID ID: 0000-0002-5795-0176

Czytanie miasta – kulturowy palimpsest

[*Czytanie miasta 2. Bielsko-Biała jako kulturowy palimpsest. Tom 1. Literackie Bielsko-Biała. Teksty o tematyce literaturoznawczej*, red. M. Bernacki, R. Pysz, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, 2020, ss. 295.]

Drogi do zwycięstwa wiodą przez groby pokonanych, puste domy wypędzonych, porzucone dziedzictwo niepasujących do nowych czasów i nowych okoliczności. Zwycięzcy, piszący nową historię, zasiedlają miasta i umysły według własnego uznania. Jak odczytać historię miast, których dzieje konstruowali propagandyści nowych światów, wycinający z pamięci zbiorowej fragmenty skomplikowane niczym ludzkie losy? Odpowiedź można znaleźć w pracy pod redakcją Marka Bernackiego oraz Roberta Pysza, która jest efektem badań i studiów osiemnastu autorów reprezentujących rozmaite pola badawcze. Recenzowany zbiór poprzedza wprowadzenie Marka Bernackiego, w którym autor przybliży sylwetki badaczy biorących udział w przygotowaniu całości projektu, a także szczegółowo omawia poruszane przez nich zagadnienia.

Całość opracowania otwiera Ewa Chojecka w artykule zatytułowanym *Słowa i obrazy – depozytariusze kulturowej pamięci miasta*. Autorka szuka odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób *ars pictoria* i *ars poetica* wpływają na świadomość kulturową mieszkańców Bielska-Białej. Jednocześnie staje się dla odbiorcy przewodnikiem czytania miejskiej przestrzeni symbolicznej,

zazwyczaj ukrytej przed oczami mieszkańców. Tym, którzy chcieliby zamknąć przeszłość i skupić się na współczesnych wyzwaniach przypomina, że sięganie w przeszłość ma głęboki sens z punktu widzenia konstruowania tożsamości indywidualnej i zbiorowej. Dla zrozumienia samych siebie oraz innych potrzebujemy przywrócenia pamięci historycznej dziejów przedwojennych mieszkańców zarówno Bielska, jak i Białej. Autorka wyznacza repery – widoczne nośniki kultury: Zamek Sułkowskich, Ratusz Emanuela Rosta jun., Teatr Polski Emila Forstera, Gimnazjum Polskie Alfreda Wiedermanna. W swoim znakomitym tekście odwołuje się do albumu zatytułowanego *Ewangelicki krajobraz z Bielska-Białej*¹. Zachęca do eksploracji miejskiej przestrzeni z perspektywy minionego czasu; ktoś, kogo już nie ma, prowadzi nas wytyczonymi przez siebie ulicami, zachwyca estetyką i pięknem architektury, zatrzymuje przed witrażami, zostawia świadectwo swojej wiary w przestrzeni sakralnej. Jak przypomina Ewa Chojecka, w miejskiej przestrzeni zawsze jesteśmy po kimś.

Anna Węgrzyniak w swoim eseju *O poezji Marii Korusiewicz. Trzy etapy/role/spojrzenia* przybliża sylwetkę niezwykle twórczej profesor Akademii Techniczno-Humanistycznej. Charakteryzuje artystkę słowa i obrazu, czyniąc to w odniesieniu do pełnionych przez nią ról społecznych. W tekście nie brak odwołań do poezji Marii Korusiewicz, czytelnik dostrzeże fascynację autorki eseju postacią, którą opisuje. Autorka z delikatną czułością towarzyszy poetce na różnych etapach jej twórczego życia; czytelnik z łatwością sam zachwyci się opisywaną postacią. Znakomita poetka, charakteryzując swoją drogę życiową pisze:

Rozszerzam granice
między Kuchnią polską a Kobietę i Życie
zmieści się jeszcze Tomasz z Akwinu
T. S. Eliot
Ruhdie
i list od małego Lesia².

Jan Picheta w rozdziale zatytułowanym *Wielka Lipa* identyfikuje zmiany kulturowe zachodzące w Polsce końca XX i początku XIX wieku poprzez

¹ *Ewangelicki krajobraz Bielska-Białej. Albumowa opowieść o trzech luterańskich parafiach śląsko-małopolskiego dwumiasta*, red. E. Chojecka, Bielsko-Biała 2019.

² M. Korusiewicz, *Tajemnica korespondencji*, Warszawa 1991, s. 6.

pryzmat twórczości dzieci i młodzieży. Zauważa regres relacji społecznych, których szczególnie boleśnie doświadczają młodzi ludzie. Jak zmienia się percepcja świata na przykładzie poezji analizy wierszy najmłodszych poetów? Szkoła staje się miejscem opresji, w której „nawet najlepsi nauczyciele są żandarmami chorego systemu, bo polska szkoła jest chora”³. Zmieniają się relacje dzieci z rodziną i swoimi światami społecznymi: „jakby dzieci w młodszym wieku szkolnym, a nawet starsi uczniowie przestali widzieć pozytywne walory najbliższego otoczenia społecznego”⁴. W twórczości najmłodszych widać inspiracje tradycją buddyjską, dalekowschodnią sztuką. Młodzi poeci stracili zainteresowanie tematyką natury, przyrody. Autor eseju odważnie diagnozuje młode pokolenie, mówiąc, że „tracimy węch, wzrok, słuch i dotyk”, że w poezji boleśnie widać niemożność przystosowania się do brutalnego świata dorosłych. Kondycja psychiczna młodego pokolenia zapisana w dramatycznych opisach samobójstw, ucieczek z domów, lęku przed życiem – to wymowne świadectwo problemów życia społecznego początku XXI wieku.

Dwa kolejne eseje (bardzo różne co do zastosowanej formy wyrazu): Barbary Tomalak oraz Krzysztofa Płatka, są wspomnieniem życia i twórczości Stanisława Goli. Autorka pierwszego opracowania analizuje idiolekt poetki, interpretuje go, korzystając z prac Carla Gustawa Junga, Roberta Gravesa oraz Josepha Campbella. Z kolei esej Krzysztofa Płatka, jest osobistym wspomnieniem bielskiego poety. Autor przybliży nietuzinkową postać człowieka nieodmiennie zafascynowanego słowem, obwieszzonego „granatami marzeń”, który „natknął się na świat”.

Marek Bernacki w swoim esej pt. *Bielski de La Rochefoucauld – o epigramatach Zbigniewa Michniowskiego* przedstawia działacza i samorządowca w zupełnie nowym świetle. Twórczość literacka znanego w wielkich środowiskach inżyniera, absolwenta Politechniki Śląskiej w Gliwicach, jest mniej znaną częścią jego wkładu w życie kulturalne dwumiasta. Specjalnością autora *Mysli za złotych* jest umiejętność nadawania podwójnej semantyki w mistrzowsko pisanych aforyzmach. Wnikliwa obserwacja natury ludzkiej oraz stosunków społecznych składa się na liczne słodko-gorzkie wnioski z doświadczeń człowieka bywałego w wielu bielskich światach społecznych. Obserwacjom środowiskowym Zbigniew Michniowski potrafił, podobnie

³ Czytanie miasta 2. *Bielsko-Biała jako kulturowy palimpsest. Tom 1. Literackie Bielsko-Biała. Teksty o tematyce literaturoznawczej*, red. M. Bernacki, R. Pysz, Bielsko-Biała 2020, s. 51.

⁴ Tamże, s. 55.

jak książkę Francois de La Rochefoucauld, nadać kształt ponadczasowego filozoficznego przesłania.

Dwa kolejne eseje zapraszają do bliższego zapoznania się z twórczością związaną z Bielskiem oraz Białą Krakowską pisarki i poetki – Kazimierzy Alberti.

Dorota Siwor przypomina jej dorobek w opracowaniu „*Nie łączyła się z nimi, ale rozumiała ich*” – Kazimiera Alberti o społeczności żydowskiej w „*Ghetcie potępionym*”. Koncentruje się na tych wątkach przywołanej w tytule powieści, które zawierały wnikliwą charakterystykę społeczności ubogich Żydów zamieszkujących Galicję. Alberti to uważna obserwatorka, która precyzyjnie scharakteryzowała małomiasteczkowe scenariusze życiowe narzucane przez warunki życia i otoczenie. Jako spadkobierczyni idei pozytywistycznych, Alberti kreśli optymistyczne wzorce wyzwania się kobiet z narzucanych schematów. Autorka eseju stawia pytania o to, czy opowiedziane przez Alberti historie nie są zbyt optymistyczne, czy nie trącą one dydaktyzmem i naiwnością. Zgodnie z pozytywistycznymi ideami, Róża Grunzspann, bohaterka, która przekroczyła determinanty struktury społecznej, decyduje się na poświęcenie swojego życia dla tych, z którymi złączył ją los. Postawa zupełnie przeciwna do Martina Edena, bohatera powieści Jacka Londona⁵, który awans społeczny przypłacił depresją zakończoną samobójstwem.

Aleksandra E. Banot w eseju pt. „*Zakazana*” miłość Heleny R. w powieści Kazimierzy Alberti „*Ci, którzy przyjdą*” dokonuje wnikliwej analizy i ich wpływu na recepcję twórczości pisarskiej. Zastanawia się nad przyczynami zastosowania cenzury obyczajowej dorobku Alberti, w przeciwieństwie do prac Gabrieli Zapolskiej czy też Jarosława Iwaszkiewicza i Stefana Żeromskiego. Wskazani autorzy nie unikali w swoich książkach opisów relacji intymnych, a jednak ich prace (nawet jeśli były kwalifikowane jako pornografia), nie podlegały cenzurze. Autorka obnaża podwójne standardy związane ze społecznym odbiorem pracy Alberti, naruszającej społeczne tabu przeżywania seksualności przez kobiety.

Justyna Wojciechowska w eseju *Dzieciństwo w twórczości Renaty Piątkowskiej (na przykładzie wybranych tekstów literackich)* dokonała analizy twórczości kolejnej bielszczanki, znanej w Polsce autorki literatury kierowanej do najmłodszych czytelników. Świat emocji, bezpiecznych i ciepłych

---

⁵ J. London, *Martin Eden*, tłum. Z. Glinka, Kraków 2003.

relacji pozwala dzieciom na oswojenie własnego przeżywania poznawanego świata, wyposaża je w umiejętność nazywania własnych doświadczeń. Autorka rozdziału zwróciła uwagę na edukacyjne walory twórczości Piątkowskiej w odniesieniu do współczesnych wyzwań wychowawczych.

Piotr Kenig odkrywa białe plamy w historii dwumiasta w bardzo interesującym rozdziale zatytułowanym: *Drukarnie Bielska-Białej w 2. połowie XIX wieku – nowe fakty i interpretacje*, skrupulatnie kreśli sylwetki drukarzy, prowadzących rodzinne firmy w Bielsku i Białej. Przywołuje losy działalności prowadzonej przez m.in. Karła Prochaskę, Richarda Zawadzkiego, Eduarda Klimka i braci Handel. Wydawali oni pierwszą prasę lokalną, pierwsze bielskie i powiatowe czasopisma. Pozostałe po nich artefakty pozwalają na rekonstrukcję niemieckojęzycznych mieszkańców dzisiejszego dwumiasta.

Stanisław Biłka w opracowaniu *O genezie i historii „Kalendarza Beskidzkiego”* porusza tematykę regionalizmu, robi to z perspektywy funkcjonalnej. Przywołuje najważniejsze wydarzenia i osoby związane z działalnością wydawniczą wynikającą z chęci pielęgnowania dziedzictwa kulturowego. Autor trafnie zauważa, że szacunek wobec dziedzictwa kultury lokalnej wiąże się z tolerancją wobec „niedogodności” niektórych faktów. Zwraca uwagę na sprzeczne narracje związane z odmiennymi rolami nadawanymi jednostkom i grupom w toku rozwoju dziejów. Według autora szczególne nasilenie owych sprzeczności i nieprzekładalności perspektyw poznawczych ma miejsce w obszarach pogranicza, obszarem takim jest Podbeskidzie, ze swoją bogatą przeszłością pisaną różnymi językami, w odmiennych kontekstach kulturowych. Autor zauważa, że człowiek oderwany od swojego otoczenia społeczno-kulturowego pozbawiony identyfikacji z bliskim mu środowiskiem odczuwa zagubienie, dezorientację. Uwaga ta jest interesująca w perspektywie odrywania, szczególnie młodego pokolenia, od światów społecznych i przestrzennych, w których funkcjonują. Dematerializacja relacji społecznych, algorytmizacja postrzegania świata, w widoczny sposób pozbawiają dzieci i młodzież poczucia zakorzenienia. Percepcja przestrzeni codziennego doświadczenia pozbawiona zostaje uważności, zdolności przyswajania znaczeń. Wątek ten zasługuje na głębsze badania, a także dyskusję nad potencjałem edukacji regionalnej w dziedzinie integracji młodych z przestrzenią materialną i społeczną. Regionalizm, jak zauważa autor, jest wiedzą, która wyzwala twórczą inicjatywę, może przywrócić młodemu pokoleniu zdolność życia w materialnym, niewirtualizowanym

świecie. Międzypokoleniowe relacje dają się budować w procesie rozwijania umiejętności „czytania miasta”. Stanisław Białka zwraca także uwagę na regionalizm polityczny „dzielący”, wykorzystujący skomplikowane dzieje do antagonizowania różnych grup społecznych. Scharakteryzowany esej zawiera interesującą, acz krótką, charakterystykę nowoczesności: „Kultura bycia i myślenia jest pętana przez nabywaną od dzieciństwa zdolność do piętrzenia przeszkód i uciążliwości, wiążących się z jakąkolwiek aktywnością, której celem nie jest konsumpcja”⁶. Fragment ten zasługuje na szersze omówienie, a być może odrębny artykuł.

Kolejne trzy rozdziały są zaproszeniem czytelników do poznania dziejów cieszącego się szacunkiem i atencją bielszczan Teatru Polskiego.

Grzegorz Madej w opracowaniu *Teatralne ambicje bielskich książąt Sułkowskich w XVIII–XIX wieku* przedstawił historię rozwoju sztuki teatralnej na polskich dworach oraz w Bielsku. Odtworzył powstanie bielskiej sceny od tej pierwszej, zbudowanej dla podniesienia rangi zamku Sułkowskich, po budynek Teatru Miejskiego, zbudowanego dla szerokiej publiczności.

Jacek Kachel koncentruje się na kulturotwórczej roli bielskiej sceny w tekście *Teatr w Bielsku jako źródło kultury i wiedzy mieszkańców miasta na przełomie XIX i XX wieku*. Autor zauważa, że teatr był ważnym miejscem przeżywania przedstawień, spotkań towarzyskich, miejscem prowadzenia dyskusji politycznych, działała w nim czytelnia, do której należało 193 członków. Obok zespołu profesjonalnego występowały także grupy amatorskie, scena bielska była otwarta także dla gości z zagranicy, jak wzmiankuje autor opracowania, międzynarodowy festiwal Lutra organizowany w 1900 roku przyciągnął gości z całej Europy. Na deskach teatru występowali także wykładowcy uniwersyteccy. Scena bielska – podkreśla Kachel – była miejscem spotkania i ścierania się różnych wizji świata wynikających z różnic narodowościowych i konfesyjnych.

Magdalena Legędź w tekście *Teatralna dramatyzacja przeszłości miasta w bielskiej realizacji „Testamentu Teodora Sixta” i innych sztuk Artura Pałygi* rozwija wątek znaczenia teatru w procesie konstruowania tożsamości miejsca. Autorka dokumentuje próbę przywołania nieobecnej w społecznej świadomości wielokulturowej i wieloetnicznej przeszłości miasta przez sztukę teatralną napisaną przez bielszczanina Artura Pałygę. Sztukę, która wywołała wiele sporów i dyskusji na temat „prawdziwej” historii miasta

⁶ *Czytanie miasta 2. Bielsko-Biała jako kulturowy palimpsest...*, s. 181.

i która stała się katalizatorem przedsięwzięć realizowanych w celu odkrywania białych plam.

Dwa kolejne artykuły, poświęcone przestrzeni muzycznej, przybliżają współczesnych twórców związanych z regionem. Krzysztof Babicki w opracowaniu *Słuchanie miasta. Zarys dziejów bielskiego hip-hopu* przybliży twórców młodego pokolenia odnoszących sukcesy na polskich scenach. Mateusz Żyła w rozdziale *O Balladach i balladzie. Beskidy w twórczości Romana Kostrzewskiego z zespołu Kat* zwraca uwagę na wyjątkową dla muzyki heavymetalowej fascynację tradycjami i obrzędami ludowymi.

Kacper Bujarek w krótkim tekście – *Niezwykły dokument o codziennej rzeczywistości – Zeszyty Pogodowe Stanisława Szpinetera* – analizuje dzienniki znanego bielskiego artysty.

Ostatni rozdział omawianej monografii, autorstwa Agnieszki Przybyły-Dumin, wykracza swoim tematem poza ramy stworzone przez wcześniejsze teksty. Jest prezentacją wyników badań etnograficznych realizowanych w latach 2007–2019 w Czechowicach-Dziedzicach. Wykorzystując barwne przykłady opowieści mieszkańców, autorka identyfikuje funkcjonalne aspekty wspólnego „snucia opowieści”. Przybyła-Dumin zaznacza, że proces komunikacji integruje, wpływa na kształtowanie tożsamości, budowanie więzi międzypokoleniowych, zakorzeniania w społeczności lokalnej.

Recenzowany tom zawiera kilka wątków tematycznych. Do motywu wiodącego nawiązują teksty poświęcone artefaktom kulturowym, które są dziedzictwem zapominanym i nieodkrywanym w XX wieku. Obok głównego tematu pojawiają się wątki związane z kulturą współczesną, a także dziedzictwem nie tyle miasta, co regionu. Można zadać pytanie, czy tematyka tomu nie jest zbyt rozległa z punktu widzenia całego opracowania. Wielogłos i wielowątkowość odwołują się miejscami od głównego motywu pracy: czytania miasta w perspektywie ukrytej/niedostępnej mieszkańcom. Zapewne zdania czytelników będą w tym temacie podzielone. Z perspektywy autorki recenzji bogata zawartość opracowania jest niewątpliwą zaletą zrealizowanego przedsięwzięcia wydawniczego, niewątpliwie wymaga od czytelnika dużej uważności. Publikacja istotnie poszerza wiedzę o mieście i regionie, przybliży sylwetki niegdysiejszych i współczesnych twórców przestrzeni kulturowej.

Joanna Wróblewska-Jachna

Reading the city – cultural palimpsest

[*Reading the city 2. Bielsko-Biała as a cultural palimpsest. Volume 1. Literary Bielsko-Biała. Texts of literary*, eds. M. Bernacki, R. Pysz, Bielsko-Biała:

Scientific Publisher of the University of Bielsko-Biała, 2020, pp. 295.]

The collective work, published in 2020, the theme of which is the culture of Bielsko-Biała documents the rich history of the Two-city. The city is analyzed on many levels by art historians, literary scholars and linguists. The publication restores the city's memory related to the heritage of German and Jewish citizens, erased during the building of the Polish People's Republic (the communist regime). The rediscovery of forgotten stories, symbols, and many other cultural artifacts is reminiscent of a palimpsest on which the experiences of subsequent generations have been overwritten. Getting to the original text is painstaking work that has been successfully undertaken and completed by the editors and authors of the individual chapters.

Keywords: *city, culture, palimpsest, Bielsko-Biała*

Słowa kluczowe: *miasto, kultura, palimpsest, Bielsko-Biała*